

COMUNA HĂLMĂGEL

Denumiri

Hălmăgel: *Kyshalmagh, Halmazsel, Kishalmagy*

Luncșoara: *Lunxora, Hosszusor*

Sârbi: *Tothfalu, Szerbfalva, Also-Felsoraczfalu*

Târnăvița: *Alsotharnocza, Kistharnocza, Tyrnowytza, Tharnawytza, Fezekastarno*

Țohești: *Czohosd*

Repere geografice

Coordonate geografice: 46°19'01" latitudine nordică; 22°39'31" longitudine estică.
Suprafață: aproximativ 7000 ha. Altitudine: 338m.

Hălmăgel este o comună situată în partea de est a județului Arad, la o distanță de 132 km de municipiul Arad, 54 km de Sebiș, orașul cel mai apropiat și 2 km de Hălmăgiu. În componența comunei, care are un relief de deal și munte, intră satele Hălmăgel (reședința de comună), Luncșoara - la o distanță de 7 km, Sârbi – 4 km, Târnăvița – 5 km și Țohești – 3 km.

Carpații Apuseni au pe teritoriul județului Arad două din ramificațiile vestice, Munții Zărand și Munții Codru Moma, între care se află amplasată depresiunea Zărand – Gurahonț – Hălmăgiu, larg deschisă către câmpiile joase din vest. Depresiunea Hălmăgiu, legată mai mult cu depresiunile Brad (pe Crișul Alb) și Beiuș (peste șaua de la Groși) reprezintă o individualitate geografică bine marcată. Un alt masiv al Apusenilor, Biharia, situat doar parțial pe teritoriul județului, culminează cu Muntele Găina (1486 m), cel mai înalt punct al județului. În vecinătatea acestui cunoscut munte, în depresiunea Hălmăgiului, se află și comuna Hălmăgel, teritoriul acesteia fiind străbătut de Valea Hălmăgelului (Valea Luncșorii), Valea Hălmăgiului (Valea Găinii) și Valea Ocișorului. La nord teritoriul administrativ al comunei se învecinează cu județul Alba, la sud și vest cu comuna Hălmăgiu, la est cu județul Hunedoara.

Denumiri reprezentative ale formelor de relief: Crânguri (corespund familiilor): Băncești, Gligorești, Tonțești, Ghițești etc.; Părți de hotar: La Trăuș, La Tău, La Rât, Dâmbu Popii, La Osoiu, La Târsă, La Luncă, Poieni, Valea Ociului, Izlaz, La Grohot, Gligorești, Băncești, Găina; Nume de munți, dealuri, locuri în țarină: Găina (1486 m), Rotundu (1406 m), Poienița (1342 m), Fântâna Sârbului (izvor), Scavoioiu, Vârvu Runcului, Chicera Lespedioarii (1190 m), Chicera Pleșoaii (1163 m), Trestioara (829 m), Glamu, Cornetu, Zăvoiu, Hajuri (se zice că aici își ridicau turcii tabără de corturi).

Scurt istoric al localității (Istoricul comunei Hălmăgel este strâns legat de evenimentele din comunele „surori” Hălmăgiu și Vârfurile, teritoriul celor trei alcătuind Ținutul Hălmăgiului, la care vom face referire în continuare)

Primele atestări documentare

Hălmăgelul a fost atestat documentar pentru prima oară în anul 1439, sub numele de *Kishalmagh*, domeniul Șiriei, dănie către Gheorghe Brancovici. Satul *Luncșoara* este atestat documentar în anul 1516, *Sârbi* în anul 1439, *Tărnăvița* în anul 1484 și *Țohești* în anul 1720. Ținutul Hălmăgiului, cu denumirea de la localitatea cu același nume, era unitate constitutivă a comitatului Zărand, aparținător uriașului domeniu al cetății Șiria.

Prezența opalului dur în zonă, dar și descoperirea în apropiere, la Răstoci și Avram Iancu (Aciuța) a unor urme de locuințe datând din paleoliticul inferior, întărește ipoteza locuirii acestor ținuturi din cele mai vechi timpuri. Civilizația dacică este reprezentată pe acest teritoriu prin comoara descoperită în anul 1886 într-o localitate apropiată comunei Hălmăgel, la Gura Văii. Aceasta conține o colecție de obiecte de artă din argint: un lanț, inele cu ținte decorative, monede din Apollonia și Dyrachium Tot în apropierea comunei, la Ociu, au fost descoperite monede de argint din timpul împăratului Marcus Aurelius (aproximativ 160-181). Din perioada romană, se pot observa în apropierea satului Luncșoara urmele unei mine, locație în care s-a descoperit un „șteart” (lampă de mină) roman.

La 1444 Hălmăgiul se numără între cele șapte districte românești din comitatul Zărandului, pe care Ioan Huniade le primește de la Brancovici. La 10 aprilie 1451 același Ioan Huniade confirmă pe voevodul Moga din Hălmăgiu în drepturile sale ca voevod al românilor din regiunile Căpâlna, Hălmăgiu și Băița.

Sunt atestate cneziatele din Ținutul Hălmăgiului, orientate după văile celor trei afluenți care se varsă în Crișul Alb, la Hălmăgiu, Ciuciu (Vârfurile) și Aciuța (Avram Iancu). Al patrulea este denumit cnezatul montan și cuprinde satele de la originea acestor afluenți, cum ar fi Luncșoara, Sîrbi, Brusturi sau Vâșdogi (localitate care a dispărut, unindu-se cu Luncșoara).

În componența sa veche, Zărandul era alcătuit din districtele Zărand, Ineu, Hălmăgiu și Brad. În perioada ocupației turcești, timp de aproape 150 de ani, comitatele nu mai funcționează. Zărandul se împarte în regiunea de șes, Ineu și Zărand, sub directa administrație turcească și regiunea muntoasă, Hălmăgiu și Brad, obiect de litigiu între turci și principii ardeleni pe deoparte, la care se adaugă pretențiile regatului maghiar pe altă parte. În primăvara anului 1551, episcopul Martinuzzi trece cu armata sa prin pasul Vârfurile-Hălmăgiu, de la Ineu spre Aiud, în sprijinul lui Ferdinand de Habsburg.

La Vârfurile (Ciuci) ridică „pălancă” (fortificație, făcută din trunchiuri de copaci așezate orizontal, sau din pari groși bătuți în pământ și legați între ei/palisadă) Nicolae Ciuceanu (Csucsy) în 1566, oprind invazia turcilor în regiunea muntoasă a Zărandului. Și la 1572 turcii din Ineu se plâng că același Nicolae Ciuceanu adăpostește hoți care pradă dincoace de graniță, pe teritoriul turcesc. În anul 1585, Zărandul este cucerit de turci până la Vârfurile. În primăvara anului 1599, tătarii, venind dinspre Ineu, pătrund în Ținutul Hălmăgiului, pradă și ard satele până la Baia de Criș.

La 6 decembrie 1600, lângă Hălmăgel face popas și tabără Mihai Viteazul, care trece apoi cu suita sa prin Vârfurile și prin pasul de la Dealul Mare, spre Beiuș-Oradea, în drum spre Viena. În prima jumătate a anului 1604 trabanții lui Horvath pustiesc ținutul Hălmăgiului. După ce pradă satele, asediază cetatea Hălmăgiului, care scapă de distrugere doar plătind tribut. Anul următor, oștile pașalâcului de Timișoara jefuiesc de două ori satele din ținutul Hălmăgiului până la Baia de Criș.

La începutul lunii noiembrie 1639, Gheorghe Rakoczy I se refugiază de la Ineu spre Hălmăgiu și mai departe în interiorul Ardealului. În 1659, răscoala iobagilor români începută în regiunea Devei cuprinde rapid Bradul și Baia de Criș, răsculații trecând prin Hălmăgiu și apoi peste pasul Dealul Mare spre Beiuș. De la 1664 s-a pus tot mai mult problema trasării graniței de la Hălmăgiu între Imperiul Otoman și Principatul Ardealului, datorită deselor incursiuni în zonă. Ca un exemplu, la 9 ianuarie 1670, un grup de aproximativ 400 de ostași turci, aparținând garnizoanei de la Ineu, a năvălit în Hălmăgiu, într-o zi de târg, omorând trei

oameni, răpind 30 de copii și numeroase vite. Represalii la incursiunea lui Ștefan Raț, nemeș din Hălmațiu, pe teritoriul turcesc.

Pacea de la Karlowitz, din 1699, pune capăt stăpânirii turcești din zonă, regiunea fiind revendicată de Imperiul Habsburgic pentru coroana Ungariei. Ținutul Hălmațiuului a fost practic sub directa administrație turcească doar între 1670 și 1693, an în care generalul Friedrich von Veterani cucerea cetatea Ineuului și recruta soldați pentru armata imperială și în Ținutul Hălmațiuului. În 1699, satul Hălmațel (alături de Tomești, Ociu și Țărmure), foste proprietăți ale familiei Kasza, sunt dăruite cu titlu de grație vienezului Francisc David Gebhardt. Domeniul este cumpărat la 1728 de Ioan Hollaki. Ultimii proprietari Hollaki, Artur și Emeric, vând ce le-a mai rămas din domeniu (Aciua) la 12 iunie 1914 băncii Victoria din Arad.

În 1700, comisia pentru stabilirea graniței între Ardeal și Ungaria propune ca districtul Hălmațiuului să se anexeze la Ardeal. În 1703, ținutul Hălmațiuului intră în confiniul militar arădean, având garnizoană la Hălmațiu. În același an, în luna septembrie, curuții lui Francisc Rakoczi, pătrund prin pasul de la Dealul Mare, ocupă Hălmațiuul și orașele miniere până la Mureș.

La 1705, pentru apărarea strâmtorilor de la Hălmațiu, principele ardelean trimite oaste românească din comitatul Hunedoarei. În 19 mai 1706, în luptele curuților împotriva lobonților (soldați ai armatei imperiale) este distrusă în totalitate cetatea Hălmațiuului. În 1708, locotenentul curuț de origine română Farcaș Dragul (Drăgulea) capturează o întreagă companie de imperiali, cu ofițeri cu tot, după o ambuscadă în pasul de la Ciuci (Vârfurile). Un an mai târziu curuții sunt învinși la Ribița și se retrag din Ținutul Hălmațiuului. În același an, orașul Hălmațiu are și oficiu vamal, condus de Sigismund Edelsbacher, până în 1713, când devine prefect cameral al Zărandului. Vorbea și limba română.

Situația Ținutului Hălmațiuului, în componența Zărandului, este în continuare neclară. La 1715 și 1720 Zărandul este recenat în Ungaria, compus din districtele Zărand, Ineu, Hălmațiu și Brad. În 1741, circumscripțiile Zărand și Ineu se anexează la județul Arad din Ungaria. Zărandul se restrânge la cele două regiuni muntoase, aparținând Ardealului. Ținutul Hălmațiuului ajunge din nou graniță între Ardeal și Ungaria, așa cum fusese fără o demarcare precisă și pe vremea turcilor. Noua graniță trece pe la vest de Hălmațiu, prin Gura Văii. Capitală a comitatului a fost decretată Baia de Criș, datorită poziționării centrale. Între anii 1747 și 1754, districtul Hălmațiu a cunoscut o perioadă de intense frământări religioase.

În 1784, valurile revoluției lui Horea, Cloșca și Crișan s-au întins până la limitele acestei regiuni. În 4 noiembrie a fost prădată și curtea nobiliară din Hălmațel, aparținând vicecomitelui de Zărand, Ștefan Hollaki. Între anii 1811-1816, foametea și holera afectează grav Ținutul Hălmațiuului. Mulți locuitori mor sau își iau familiile și părăsesc regiunea preferând să se mute la câmpie, în vest, până la Tisa sau în Banat, până la Dunăre. În anii 1831 și 1836 au loc noi epidemii de holeră. O altă cauză a părăsirii zonei este și situația mai ușoară a iobagilor dincolo de graniță, în Ungaria, datorită legii urbariale din 1836.

În toamna anului 1848 guvernul de la Budapesta rupe legăturile cu dinastia habsburgică, iar pe fondul evenimentelor românilor din Munții Apuseni, conduși de Avram Iancu se organizează militar pe legiuni și centurii, cu prefecți și tribuni, în spiritul strămoșilor romani. Organizarea și apărarea Ținutului Zărand îi este încredințată tânărului avocat Ioan Buteanu. În confruntările militare, armatele austriece sunt învinse, unul din puținele puncte de rezistență rămânând Munții Apuseni. Acolo unde românii rămân fideli curții de la Viena, luptând cu armatele maghiare, chiar dacă ajutorul imperial este insignifiant, arme vechi din magazii de reformă și câteva regimente grănicerești, formate preponderent tot din români. Au loc trei expediții maghiare în Ținutul Zărandului, din noiembrie 1848 până în primăvara/vara anului 1849, cu confruntări sângeroase, dar moșii angajați într-o luptă de gherilă rezistă, spre disperarea atacatorilor.

În urma expedițiilor maghiare sunt înregistrate victime în rândul locuitorilor din Hălmăgel: octombrie 1848- 30 bărbați, 10 femei și 3 copii, din care 5 spânzurați, 22 împușcați, 16 măcelăriți de rebeli. Printre ei și preotul Eftimie Popovici; Lunșoara: martie 1848- 3 bărbați omorâți; Târnăvița: martie 1849- un bărbat spânzurat, fără judecată. Ioan Buteanu cade într-o cursă, la Abrud, întinsă de maiorul Hatvani la ordinul lui Kossuth, și este executat în 23 mai 1849, la Iosășel, pe malul Crișului Alb.

În ciuda acestei pierderi, moșii conduși strălucit de Avram Iancu înfrâng și decimează armata trimisă de generalul Bem, sub comanda generalului Kemeny, aceeași soartă având și cea comandată de colonelul Vasvari. Revoluția maghiară își găsește sfârșitul la 13 august 1849, fără ca trupele lui Kossuth să reușească ocuparea Apusenilor. „Recunoștința” curții de la Viena față de locuitorii Apusenilor se dovedește prin arestarea lui Avram Iancu, 15 decembrie 1849 la Hălmăgiu și permanenta presiune exercitată asupra intelectualilor români. După Revoluția de la 1848, între 1850 și 1861, comitatele sunt desființate, iar pretura Hălmăgiului, căreia i se mai adaugă câteva localități de la est, aparține de prefectura Orăștie.

O lovitură economică pentru locuitorii Ținutului Hălmăgiului este nerecunoașterea bancnotelor tipărite de guvernul lui Kossuth. Trupele maghiare cumpăraseră mărfuri de la comercianți și meseriași, vite și produse agricole de la țărani plătind cu aceste bancnote. O dată cu instalarea noii administrații austriece în Hălmăgiu, toate bancnotele au fost adunate și li s-a dat foc. Între 1861 și 1876, Hălmăgiu devine al doilea centru al comitatului Zărand, pretura Hălmăgiului fiind considerată subprefectură, congregația comitatensă ținându-și ședințele și aici. Până la 1868 comite al Zărandului este Ioan Pipoș, vicecomiți fiind Dr. Iosif Hodoșiu și Amos Frâncu.

În 1876 dualismul austro-ungar duce la desființarea comitatului Zărand, cele 34 de comune aparținând preturii Hălmăgiu fiind anexate comitatului Arad, restul Zărandului trecând la Hunedoara. De la această dată cercul Hălmăgiului reprezintă extremitatea estică a comitatului Arad. Dualismul austro-ungar duce la o aspră politică de maghiarizare, primul pas fiind desființarea congregațiilor comitatense. Între 1914 și 1918, numeroși tineri din Hălmăgel și satele aparținătoare sunt înrolați în armata austro-ungară, luptând pe fronturile primului război mondial.

La finele lunii octombrie 1918 imperiul austro-ungar se prăbușea. Pe ruinele fostului imperiu, în Ungaria este organizată o armată republicană. La persecuțiile și lipsurile materiale provocate de cei patru ani de război se adaugă abuzurile autorităților locale, mai ales ale notarilor comunali și jandarmilor. În aceste condiții la Hălmăgiu izbucnește o răscoală în ziua de târg din 3 noiembrie 1918, Cei demobilizați se aruncă cu furie asupra magaziiilor de alimente, depozitelor de tutun și asupra cancelariilor notariale.

Sub îndrumarea Consiliului Național Român înființat la Arad, un grup de oameni inimoși din Hălmăgiu își adună arme, bani și provizii și sub comanda lui Traian Mager se organizează militarmente. Astfel iau naștere gărzile naționale din ținutul Hălmăgiului, în ziua de 4 noiembrie 1918. Printre primii gardiști sunt învățătorii Dragoș Adam, Mihail Vidu, apoi diaconul Eneia Joldea, meseriașii Borza Petru și Ciungan Petru. Momentul inaugurării puterii române în Hălmăgiu este marcat prin focul tras de cele 12 arme în seara zilei de 4 noiembrie 1918, urmat de aclamațiile „Trăiască România!”

În ziua de 17 noiembrie 1918, cu ocazia unei mari adunări populare la care au participat delegați din cele 33 de sate aparținătoare Hălmăgiului, s-a citit de către comandantul gărzii, textul telegramii adresat românilor din acest ținut. Se pregătea astfel terenul Marii Adunări de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, iar gărzile militare aveau, cu precădere, misiunea de a menține ordinea și siguranța, fiind în același timp detașamente importante pentru susținerea propagandei naționale desfășurată în numele Consiliului Național, căruia îi erau subordonate.

În luna februarie 1919, trupe maghiare, venind dinspre Arad, au pătruns în ținutul Hălmăgiului, pe care l-au ocupat, instalându-și comandamentul în localul „Birtul Mare”.

Garda națională locală neputând face față acestei invazii, s-a retras la Brad, unde au sosit primele detașamente ale armatei române. În ziua de 30 martie 1919 o baterie a armatei române, aflată în satul Târnava de Criș, trage asupra trenului blindat maghiar care înaintase până la Vața, fără să mai riposteze, trenul blindat s-a retras la Hălmagiu. Incidentul a provocat panică în rândul trupelor maghiare care au părăsit Hălmagiu, dar s-au întors după trei zile cu efective sporite.

În prima jumătate a lunii aprilie 1919 grosul armatei române se apropie de Hălmagiu, pregătind ofensiva pentru dezrobirea Crișanei, iar în dimineața de 16 aprilie 1919, pe un front de circa 20 de km, de la dealurile Gorgana, Hiread și până dincolo de Brusturi, armata română declanșează atacul. Se eliberează Vașcăul, Beiușul și Oradea, iar la 4 august 1919 armata română pune capăt acestui război, integrând pentru totdeauna Transilvania, Crișana și Maramureșul la România. Unii dintre eroii acestui război de reîntregire a neamului își dorm somnul de veci în cimitirul de la Țebea alături de Avram Iancu și tribunii lui.

După 1918, în urma noii împărțiri administrative, cercul Hălmagiu devine plasa Hălmagiu, iar în 1925 mai primește notariatul Gurahonțului, cu opt comune și al Iosășelului, cu patru comune, ajungând la un număr de 45. Locuitori ai comunei Hălmăgel luptă pe fronturile celui de al II-lea război mondial. După terminarea războiului s-au succedat o serie de reforme administrative. În anul 1948 dispar județele, plasele și comunele și iau ființă comitetele provizorii, care se mențin până la 3 Decembrie 1950, când teritoriul țării este împărțit în sfaturi populare, raioane și regiuni. Din plasele Hălmagiu, Gurahonț și Sebiș s-a format raionul Gurahonț aparținând regiunii Arad. În anul 1956, a fost desființată regiunea Arad, iar raioanele Gurahonț, Ineu și Criș au fost incluse în regiunea Oradea (mai târziu numele ei a fost schimbat în Crișana).

În 1968 au fost desființate raioanele și regiunile și după o nouă reformă administrativă România a fost împărțită în județe. De atunci Hălmăgelul aparține județului Arad. În anii '60-'70 ai secolului trecut Hălmăgelul și satele aparținătoare trec printr-un proces de modernizare, conform politicii regimului. Se asfaltează și se pietruiesc șosele și străzi, se introduce curentul electric, se construiesc sau se modernizează școli și cămine culturale, dispensare umane și veterinare, complexe comerciale, localuri publice.

După evenimentele din 1989 o parte din aceste structuri suferă transformări, în special în zona comercială și a serviciilor, prin revenirea la economia de piață și reforma sistemului sanitar/veterinar. Extinderea rețelei de telefonie fixă și ulterior a celei mobile, introducerea apei curente și a sistemului de televiziune prin cablu și satelit ridică nivelul de confort al cetățenilor.

Satul **Luncșoara** a aparținut domeniului cetății Șiria, în primele decenii ale secolului al XVI-lea. În 1525 în Luncșoara trăiau și munceau 7 familii e iobagi.

Satul **Sârbi** era în posesia domeniului Șiriei, în veacurile XV-XVI.

Localitatea **Târnăvița** este menționată documentar în 1484, 1492, 1512, 1518. În 1519 satul Târnăvița era stăpânit de cetatea Șiriei. În 1697 localitatea făcea parte din domeniul Hălmagiului.

Satul **Țohești** este întemeiat prin colonizare, lîn 1720, locuitorii fiind implicați în exploatarea forestieră.

Evoluție demografică – structura etnică și confesională

Hălmăgel: 1834-688, 1869-1074, 1880-1042, 1890-1149, 1900-1186, 1910-1404, 1922-1350, 1930-1422 (3963 cu satele aparținătoare, următoarele date ale recensămintelor fiind la nivel de comună), 1956-3485, 1966-3146, 1977-2573, 1992-1979, 2002-1656.

Luncșoara: 1715- 4 familii; 1720-8 familii; 1760-1762- 22 familii; 1834-478 loc.; 1869-815 loc.; 1880-798 loc.; 1890-914 loc.; 1900-88 loc.; 1910-1149 loc.; 1922- 1061 loc.

Sârbi: 1760- 50 familii; 1834- 221 loc.; 1869-504 loc.; 1880-547 loc.; 1890-604 loc.; 1900-488 loc.; 1910-730 loc.; 1922-722 loc.

Târnăvița: 1715-1720- 4 familii; 1760-1762- 20 familii; 1834- 105 loc.; 1869-270 loc.; 1880-255 loc.; 1890-240 loc.; 1900-243 loc.; 1910-292 loc.; 1922-292 loc.

Tohești: 1720-5 familii; 1760-1762- 32 familii; 1869-250 loc.; 1880-261 loc.; 1890-248 loc.; 1900-300 loc.; 1910-362 loc.; 1922-333 loc.

Conform recensământului efectuat în anul 2011, populația **comunei Hălmăgel** se ridică la 1.305 locuitori, în scădere față de recensământul anterior din 2002, când se înregistraseră 1.656 de locuitori. Majoritatea locuitorilor sunt români (97,62%). Pentru 2,15% din populație, apartenența etnică nu este cunoscută. Din punct de vedere confesional, majoritatea locuitorilor sunt ortodocși (97,01%). Un foarte mic procent se declară neoprotestanți, penticostali (patru locuitori) și bapțiști (cinci locuitori). Pentru 2,15% din populație, nu este cunoscută apartenența confesională

Biserica

Hălmăgel - Biserica de lemn cu hramul „Sf. Arhangheli”, în anul 1754 era veche și în stare de ruină. În anul 1806 a fost înlocuită cu actuala de zid, care poartă hramul celei vechi.

Luncșoara – Încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea exista o veche biserică de lemn, cu hramul „Buna Vestire”, înlocuită cu actuala, edificată tot din lemn, cu hramul „Sf. Mucenic Gheorghe”, în 1825. În mentalul colectiv al locuitorilor există o contradicție în ce privește începuturile bisericii. După unii, locașul de cult ar fi fost mutat în 1825, din satul Crăciunești (azi cătun), după alții ar fi fost adus din satul Prăvăleni înainte de 1825. Biserica se înalță pe o fundație de piatră brută, cu pereți din bârne masive încheiate la colțuri; șarpantă de lemn cu învelitoare de șindrilă; sub strașină console frumos profilate. De plan dreptunghiular se termină cu un altar trapezoidal. În jurul anului 1900, biserica a fost tencuită atât în interior cât și la exterior. Pictura executată la mijlocul secolului al XIX-lea de Ioan Demetrovici se păstrează numai pe iconostas, în altar.

Sârbi – Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea (1703), preotul Ioan din Sârbi era proprietarul unui „Miscelaneu”, copiat la sfârșitul secolului al XVII-lea de popa Pătru din Tinăud, cumpărat de la alt preot din Sârbi, preotul Petru, dând pe ea 10 florinți, ne întărește convingerea că exista și biserică, în mod sigur construită din lemn. În anul 1755, locașul de cult nu mai exista, satul era filie la Hălmăgiu. În anul 1762 a fost construită o altă biserică din lemn cu hramul „Înălțarea Domnului”, înlocuită în anul 1935 cu actuala de piatră.

Târnăvița – Dintr-o însemnare făcută pe filele unui exemplar al „Cazaniei lui Varlaam”, aflăm că, în 1661, exista „sfânta biserică în Târnăvița”, construită din lemn, cu hramul „Sf. Ierarh Nicolae”, menționată în 1755 ca fiind veche. Biserica a avut icoane executate în primul sfert al secolului al XVIII-lea de un zugrav anonim din Munții Apuseni. În 1772 este construită o altă biserică de lemn, cu același hram, situată pe deal, în cimitir, de unde în 1938, a fost demolată. În anul următor a fost construită alta de lemn, înlocuită în 1978, cu actuala de zid, cu hramul celei vechi.

Tohești – În anul 1755 este menționată existența unei vechi biserici de lemn, cu hramul „Sf. Arhangheli”, care 1760-1762 nu mai exista. Într-o însemnare făcută la 28 septembrie 1768 pe filele unei cazanii (București, 1768), este menționată din nou o biserică, care avea pe turnul bisericii menționat anul 1776, care poate reprezenta fie o reparație efectuată la turn, sau poate chiar momentul înălțării ei. Biserica a avut un iconostas cu icoane, din 1796, executate de zugravul Constantin Riakanul, care cu câteva decenii înainte mai lucrase pentru acest lăcaș de cult. În 1773 zugravul Iosif a realizat și el icoane pentru această biserică. În 1928, biserica a fost demolată, fiind edificată actuala, tot de lemn, din materialul celei vechi, cu hramul „Bunavestire”.

Școala

În anul 1868, la Hălmăgel, la 1046 de români ortodocși, școala era frecventată de 40 de elevi, între 6-12 ani, învățător fiind Nicolae Colf. La Luncșoara (cu cătunul Vișdogi), erau 21

de elevi, învățător fiind Andrei Crep. Satele Sârbi și Țohești erau afiliate la Hălmăgiu, Târnăvița la Dobroț.

La finalul anului școlar 1880-1881 situație elevilor între 6-12 ani era următoarea: la Hălmăgel (învățător Alexandru Popescu) obligați să frecventeze școala 47 (36 de băieți și 11 fete), prezenți la examene 15 (10 băieți și 5 fete); la Luncșoara (învățător Atanase Moțiu), obligați să frecventeze școala 19 (toți băieți), prezenți la examene 4. La sfârșitul anului școlar 1904-1905 situația elevilor între 6-12 ani era următoarea: Hălmăgel cu Târnăvița (învățător Ioan Popescu) obligați să frecventeze școala 73 (47 băieți 26 fete), prezenți la examene 40 (24 băieți 16 fete); Luncșoara cu Vâjdogi (învățător Ilie Cristea) obligați să frecventeze școala 70 (60 băieți 10 fete), prezenți la examene 22 (17 băieți 5 fete); Sârbi (învățător Vasile Neagu) obligați să frecventeze școala 50 (35 băieți 15 fete), prezenți la examene 22 (17 băieți 5 fete). La sfârșitul anului școlar 1917-1918 situația elevilor între 6-12 ani era următoarea: la Hălmăgel (învățător Ion Valea) numărul copiilor între 6-12 ani recenzați era de 114, prezenți la examene 43; Luncșoara (învățător Ilie Cristea) numărul copiilor între 6-12 ani recenzați era de 78, prezenți la examene 7; la Sârbi școala nu a funcționat.

Începând din 1919 -1920 în Școala primară din Hălmăgel se învăța în limba română, după programe și manuale românești. Din 1920 în toate satele comunei au funcționat școli primare românești cu învățători români, iar tineri din Hălmăgel au început să urmeze cursurile unor licee sau chiar facultăți. După 1945 cifra de școlarizare s-a mărit și a crescut foarte mult numărul absolvenților de liceu și facultate. La ora actuală în comună funcționează o școală gimnazială, în Hălmăgel, trei școli primare, în Hălmăgel, Luncșoara și Târnăvița și două grădinițe, în Hălmăgel și Luncșoara.

Economie

Dezvoltarea activităților economice s-a bazat din cele mai vechi timpuri pe valorificarea potențialului natural al zonei, respectiv pe creșterea animalelor, exploatarea și prelucrarea lemnului și a resurselor minerale. Aceste activități nu au asigurat însă nici venituri comparabile cu cele din alte zone și nici posibilitatea de ocupare în întregime a fondului de timp al populației active, ceea ce în condițiile unor investiții foarte reduse în domeniul economic și de infrastructură și al condițiilor mai dificile de viață, specifice zonelor montane, a condus la depopularea treptată a localității. Pe teritoriul comunei Hălmăgel și în satele aparținătoare nu există unități economice și de producție.

Cererea și oferta pe piața forței de muncă sunt variabile, ducând la slaba dezvoltare din punct de vedere industrial al localității și a zonei în ansamblu, provocând un amplu fenomen migrațional al populației active spre zone mai industrializate, precum și navetism. În vederea stopării acestui fenomen, se dorește încurajarea apariției de întreprinderi mici și mijlocii în scopul creării de noi locuri de muncă și ocupării forței de muncă locale. Pe teritoriul comunei nu există unități agricole și zootehnice. Pășunile naturale au o frecvență mai mare în partea centrală și estică a județului Arad, acolo unde și gradul de fragmentare a reliefului este mult mai ridicat. Astfel pășunile naturale dețin peste 55% din suprafața agricolă a comunei Hălmăgel. Ponderele pădurilor este de 65,67 % din totalul suprafeței comunei.

Folclor, tradiții, obiceiuri

Comuna Hălmăgel are un număr de cinci cămine culturale în localitățile Hălmăgel, Luncșoara, Sârbi, Târnăvița și Țohești, iar Hălmăgelul dispune de o bibliotecă comunală în cadrul Școlii Gimnaziale.

Obiceiuri, practici și tradiții

Căsătoria

Dacă în prezent căsătoria se rezumă la actul oficial și nunta, înainte implica multe obiceiuri ale locului, astfel că pețitul se desfășura ca un adevărat ritual. Părinții îi recomandau băiatului cu ce fată să se căsătorească și tot ei anunțau familia fetei că vor să vină în pețit. În ziua stabilită pentru pețit părinții băiatului, împreună cu acesta și alte rude, mergeau la casa

fetei unde erau primiți cu mâncare, băutură, fiind prezente și rudele din parte fetei. Obiceiul era că dacă băiatului nu-i plăcea fata să nu mănânce și să nu bea din ce se va servi la masă, iar dacă îi plăcea atunci putea să mănânce și să bea. Se discuta ce puteau oferi cele două familii tinerilor (pământ, vite, bani, haine, lenjerie etc).

După ce se încheia „târgul” părinții stabileau împreună când va avea loc nunta, locul de desfășurare, invitații, nașul sau nașii. După toate acestea băiatul și fata începeau să iasă împreună în sat, la târg, la biserică, la joc, băiatul începea să facă vizite acasă la fată și putea să o ducă pe fată acasă la el. Nunta se făcea la casa băiatului, a fetei dacă acesta venea ca ginere sau în ambele locuri, nunta ținând două-trei zile sau chiar o săptămână. Obiceiul peșitului s-a perimat, lăsând loc tinerilor să-și aleagă viitorul soț sau soție.

Dusul cu coșarca

Acest obicei se mai păstrează și astăzi, el constând în vizitarea unei femei care a născut de către nașă, moașă, rude și vecini. Coșarca este un coș de nuiele în care sunt aduse mâncare, hăinuțe și bani pentru noul născut. În prezent se mai păstrează obiceiul de a se duce dulciuri, haine și bani, însă înainte se ducea doar supă de găină, friptură, plăcintă, „lapte de pasăre”, un borcan cu miere de albine, după posibilități. Conținutul coșarcii depindea de starea materială a celei care o ducea, de gradul de rudenie, dar era dusă numai de către femei.

Mersul cu colinda

Un frumos obicei care se mai păstrează și azi constă în mersul cu colinda de Crăciun și de Anul Nou atât a feciorilor cât și a copiilor. Feciorii colindau imaginând o piesă despre nașterea lui Isus Hristos, șeful lor se numea „irod” și el era acela care aduna cârnatul, țuica, colacii și banii primiți, iar toate acestea se transportau de către un alt fecior, numit „iapă”. Colindătorii aveau cu ei o formație de lăutari, care în casele unde erau primiți, în special în casele cu fete de măritat, cântau cântece de joc iar colindătorii jucau fata și alte femei care mai erau în casă. Cu cele adunate de colindători în seara de Crăciun se organiza „conacul”, la care participau toți cei care primiseră colindătorii. Copii mergeau și merg în ajun și în ziua de Crăciun cu colinda, apoi cu „Plugușorul” la Anul Nou.

Turism și agroturism

Începând cu prima duminică din luna Iunie și până în cea mai apropiată Duminică de 20 Iulie -Sf. Ilie se desfășoară sărbătorile populare denumite "Nedei". În fiecare sat, duminică, se organizează astfel de sărbători, la petreceri fiind invitate rude, prieteni, oficialități. Ultima serbare câmpenească are loc pe Muntele Găina sub denumirea de „Târgul de fete” unde se întâlnesc localnici din mai multe județe : Arad, Alba, Hunedoara, Cluj, Bihor. Târgul de fete de pe Muntele Găina are o tradiție de sute de ani, aici fiind locul de întâlnire al moșilor, oameni ai munților. Sărbătoarea constituie una din puținele ocazii de întâlnire a tinerilor de pe aceste meleaguri. În trecut, fetele de măritat își găseau aici feciorii cu care își întemeiau mai apoi familia.

De la Hălmăgel se poate urca pe Muntele Găina, prin Luncșoara, pe un traseu deosebit de pitoresc „Pietrele Aradului”, unde în trecut exista o cabană pentru excursioniști este acum un minunat loc de belvedere, pe timp de noapte se poate observa zona până aproape de Podgoria Aradului. Pentru vizitatorii ce doresc să viziteze regiunea, se pot pune la dispoziție căruțe, cai și însoțitori care cunosc zona și pot oferi detalii. Localitatea Târnăvița este renumită pentru ceramica care se face aici, existând și un centru de vizitare.

Rezervația „Arboretele de fag de la Râul Mic”, în suprafață de 165.6 ha, situată pe raza comunei Hălmăgel, satul Luncșoara, cuprinde arborete de fag provenit din sămânță prin regenerare naturală, vârsta arborilor fiind de 110-150 ani, cu diametre de 30-60 cm și înălțimi de 32-36 m. Arboretele este încadrat în tipul de pădure „făget normal cu floră de mull”. Arboretele vegetează pe pante de 37 grade și impresionează prin înălțime și diametrul arborilor, calitatea lemnului, vigoarea vegetației. Constituie cel mai valoros arboret de fag din județ, păstrarea lor în cadrul zonelor protejate impunându-se datorită interesului științific.

Aceste arborete reprezintă totodată și rezervații de semințe, fiind încadrate la „păduri seculare”, excluzându-se de la exploatare de masă lemnoasă, fiind permise doar lucrări speciale de conservare. Este o zonă recomandată excursiilor, drumețiilor, plimbărilor cu bicicleta (mountain bike), aici existând și posibilități de cazare, în pensiuni cochete

Zona Hălmăgelului oferă și posibilități de practicare a pescuitului (păstrăv, clean) sau vânătorii (urs, lup, mistreț, cerb, căprior, vulpe, iepure, fazan).

Bibliografie specifică

Dudaș, Florian *Zărandul. Chipuri și fapte din trecut*, București, 1981

Mager, Traian *Ținutul Hălmagiului. Monografie*, Tiparul Tipografiei Diecezane din Arad, 1937

Popeangă, Vasile, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Arad, 1976

Toduța Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localitățile Județului Arad*, Arad, 1972

Vesa, Pavel *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj Napoca, 2006.

Florin Coita